

Bogusław Dunaj
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Tarnowie, Tarnów
bogdun@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-7496-4396>

KAZIMIERZ NITSCH JAKO HISTORYK JĘZYKA

Słowa kluczowe: Kazimierz Nitsch, historia języka, dialektologia historyczna, pochodzenie polskiego języka literackiego

Keywords: Kazimierz Nitsch, linguistic history, historical dialectology, the origin of literary Polish

Artykuł mój pragnę rozpocząć od akcentu osobistego. W 1958 r. zostałem przyjęty na filologię polską na Uniwersytecie Jagiellońskim. Pod koniec września przygotowywałem się do wyjazdu z odległego Malborka do Krakowa, by rozpocząć studia na wybranym kierunku. Wtedy to, 26 IX, usłyszałem podaną w radiu wiadomość o śmierci wybitnego językoznawcy z Uniwersytetu Jagiellońskiego – Profesora Kazimierza Nitscha. W ten sposób zetknąłem się po raz pierwszy z nazwiskiem twórcy polskiej dialektologii. Po przybyciu do Krakowa szybko dowiedziałem się, kim był Profesor K. Nitsch i jaką dziedziną językoznawstwa się zajmował. W świadomości adeptów polonistyki K. Nitsch zaistniał na dobre na drugim roku studiów, gdy w ramach kursu gramatyki historycznej opanowywaliśmy podstawy dialektologii polskiej. Podstawowym podręcznikiem był syntetyczny opis polskich dialektów, mianowicie wydana w 1915 r. praca *Dialekty języka polskiego* (Nitsch 1915). Z pracami Profesora Nitscha zetknęliśmy się także na trzecim roku studiów, gdy w ramach całorocznego kursu historii języka polskiego zaznajamialiśmy się ze sporami o pochodzenie polskiego języka literackiego, których apogeum przypadło na lata 1946–1956 (zob. Budzyk 1956).

Profesor K. Nitsch uchodzi słusznie za twórcę polskiej dialektologii. Prace dotyczące tej problematyki stanowią najważniejszy nurt w jego olbrzymim dorobku naukowym. Fundamentalne monografie poprzedziły wspomnianą wyżej syntezę, która w toku dalszych badań była modyfikowana i uzupełniana tylko w szczegółach. Profesor Nitsch był uczonym o szerokich horyzontach, nic więc dziwnego, że nie ograniczał się do tej jednej dyscypliny językoznawczej, ale żywo interesował się również problemami współczesnego języka literackiego, a także historią języka i gramatyką historyczną.

Na ogół nie pamięta się, że K. Nitsch – uczeń Lucjana Malinowskiego – rozpoczynał swoją przygodę z językoznawstwem od badań historycznojęzykowych. Pierwsze jego prace: opublikowany w 1896 r. szkic *O pisowni i języku Kazań Paterka na podstawie materiału zebranego przez prof. dra Malinowskiego* (Nitsch 1896) i obszerniejsza wersja z 1899 r. *O pisowni i języku „Kazań Paterka”, zabytku języka polskiego z początku w. XVI* (Nitsch 1899) to klasyczne studia filologiczne. Pierwsza praca dialektologiczna – opis gwary luzińskiej – została opublikowana kilka lat później (Nitsch 1902). Wydane w następnych latach fundamentalne monografie poświęcone dialektom polskim Prus Wschodnich (Nitsch 1907a/1954) i Zachodnich (Nitsch 1907b/1954), a następnie Śląska (Nitsch 1909) jednoznacznie wyznaczyły kierunek zainteresowań naukowych K. Nitscha.

Nie oznaczało to bynajmniej całkowitego odejścia od problematyki historycznojęzykowej. Była ona obecna w dalszych badaniach Profesora Nitscha, ale zmieniła się w nich metodologia. Uczony ten nie kontynuował już klasycznych studiów filologicznych, takich jak wspomniana rozprawa o języku *Kazań Paterka*. Dane filologiczne wykorzystywał w specyficzny sposób. Mianowicie do interpretacji zjawisk historycznojęzykowych (zwłaszcza chronologii niektórych procesów) posłużył się analizą rymów w twórczości rozmaitych poetów. Fundamentalną pracę na ten temat – *Z historii polskich rymów* – opublikował w 1912 r. (Nitsch 1912a/1954). We wspomnianym opracowaniu wykorzystał utwory trzydziestu kilku poetów, od Kochanowskiego poczynając, a na Staffie kończąc. Tak więc badania objęły okres kilku wieków (od XVI do początku XX w.). W pracy tej K. Nitsch zajął się językoznawczą stroną polskich rymów. Stopniowe stabilizowanie się ortografii utrudnia interpretację procesów fonetycznych. Autor słusznie zauważył, że rymy „w miarę ujednolajnienia się języka literackiego [...] coraz cenniejszą wskazówką stają się dla fonetyki: w nich ujawniają się właściwości nie dopuszczone jeszcze do ortografii lub z niej bezwzględnie wygnane” (ibid.: 34)¹. Wnikliwa analiza rymów dowiodła, że mogą one ukazywać różne zjawiska fonetyczne z zakresu wokalizmu i konsonantyzmu (np. zrównanie *a* jasnego i pochylonego, wschodnia wymowa wygłosowego -ą jako -o, mazurzenie, uproszczenia grup spółgłoskowych). Ważne jest stwierdzenie, że:

1 Przytaczane w niniejszym artykule cytaty z prac K. Nitscha pochodzą z przedruków (zob. WPP).

[...] godna uwagi jest niemożność dojścia do zupełnej rymowej identyczności. Prawie że osiągnął ją Kochanowski, ale zaraz po nim dobijają się wstępu naleciałości gwarowe: niektóre z nich nie utrzymują się, inne jednak zdobywają powszechne uznanie, zdobywszy je zaś, stają się nieraz czymś tak naturalnym, że nie rażą ucha ludzi stanowczo inaczej mówiących (ibid.: 75).

Okazjonalnie zajmował się też K. Nitsch zagadnieniami dotyczącymi języka pisarzy. W stulecie wydania *Pana Tadeusza* opublikował tekst na temat języka Mickiewicza (Nitsch 1934/1954). Zawarł w nim przede wszystkim postulaty badawcze i metodologiczne, m.in. wskazując trafnie, że do badania regionalnej wymowy „źródłem są tu z jednej strony autografy, z drugiej głównie nie poddające się ortografii: rytm i rymy” (ibid.: 8).

W tym miejscu warto wspomnieć o jeszcze jednej pracy, będącej rodzajem wprowadzenia do analizy i zrozumienia zjawisk historyczno-porównawczych, w której autor poddał analizie tekst modlitwy *Ojciec nasz* (Nitsch 1919, 1920).

Jak już wspomniałem, główną dziedziną badań K. Nitscha stały się dialekty polskie, a więc żywy język mówiony. Tak ukierunkowane badania wpłynęły w decydujący sposób na zmianę metodologii badawczej dotyczącej zjawisk historycznojęzykowych, w szczególności zróżnicowań dialektalnych w przeszłości. Uczony słusznie zauważył, że wiedzę o dawniejszych zróżnicowaniach regionalnych możemy zdobywać w dwojaki sposób: a) za pomocą analizy filologicznej dawnych tekstów, b) wnioskując o przeszłości z porównawczego badania dialektów dzisiejszych (Nitsch 1948a/1958: 253, 1953/1958: 387). K. Nitsch zdawał sobie sprawę z ograniczenia obu metod badawczych, pisząc:

[...] w obu razach poznajemy tu przeszłość pośrednio: z zabytków na pozór ze źródeł bliższych, bo współczesnych, ale gdzie język mówiony przetransponowano na pismo, gdy z dzisiejszych dialektów wprowadzicie przez inną epokę, ale za to przez ten sam bezpośredni rodzaj języka, mówiony (Nitsch 1948a/1958: 253).

Jako badacz żywego języka Profesor Nitsch na pierwszym miejscu stawiał tę drugą metodę: „[...] trzeba dać pierwszeństwo wnioskowi wyciągniętemu z zestawienia bezpośrednich faktów językowych dzisiejszych z badaniami historycznej antropogeografii” (ibid.: 254).

Tę metodologię wykorzystał Profesor Nitsch w rozmaitych pracach. Wymieńmy w tym miejscu kilka: *Z historii narzecza małopolskiego* (Nitsch 1928/1958), *Granice mazurzenia w świetle Polski plemiennej* (Nitsch 1950/1958), *Co wiemy naprawdę o dialektach ludowych XVI w.?* (Nitsch 1953/1958). Są to prace ważne, ale nie wolne od kontrowersyjnych stwierdzeń. Nic więc dziwnego, że niektóre hipotezy wywołały gorące polemiki. Trudna do utrzymania okazała się sugestia, by na podstawie dzisiejszego zasięgu mazurzenia doszukiwać się początków tego zjawiska w epoce przedpiśmiennej (Nitsch 1950/1958: 271). Ogromna dyskusja na temat tego zjawiska i argumenty wysunięte w jej toku wykazały niewątpliwą historyczność tego procesu

fonetycznego (zob. podsumowanie dyskusji: Milewski 1956). Sporne do dziś i trudne do rozstrzygnięcia pozostały tylko ramy czasowe mazurzenia.

Pomysłowy był też sposób objaśnienia genezy wymowy beznosówkowej (wymowa typu *deby*, *dop*) w północnej Małopolsce. Pisał autor: „Przypuścić tu więc trzeba przejście wymowy sąsiedniej, przejście, jak zwykle w takich razach, niedokładne” (Nitsch 1928/1958: 257). Hipoteza, jakoby formy typu *deby* były niedokładnym odwzorowaniem wymowy *demby*, a forma *dop* powstała wskutek wyrównania systemowego, jest trudna do utrzymania (i udowodnienia).

Metoda wnioskowania o procesach językowych zachodzących w przeszłości na podstawie analizy dzisiejszych zasięgów rozmaitych realizacji i form daje jednak niekiedy dobre rezultaty. Analiza współczesnych danych dialektalnych pozwoliła przekonująco ustalić np. ekspansję mazowiecką na Małopolskę (w widłach Wiśły i Sanu, a także na Lubelszczyznę) oraz w kierunku północnym – w górę Wiśły (Nitsch 1953/1958: 389–394).

Zainicjowana przez K. Nitscha dyskusja na temat rozumienia i ujmowania dialektologii historycznej wywołała ożywczy ferment naukowy. W toku dyskusji (zob. np. Taszycki 1956; później Dunaj 1987; ostatnio Mycałka 2012) dokładnie zanalizowano mocne i słabe strony różnych metod wykorzystywanych w ustalaniu różnicowań regionalnych w przeszłości.

Przyjrzyjmy się pokrótce zaletom i mankamentom obu metod: filologicznej i lingwistycznej (wnioskowaniu o procesach historycznojęzykowych na podstawie analizy współczesnych dialektów). Najważniejszą zaletą metody filologicznej „jest możliwość ustalenia chronologii danej innowacji dialektalnej, tj. czasu jej pojawienia się i ewentualnie w miarę upływu czasu jej dalszej ekspansji” (Mycałka 2012: 31). Gdybyśmy się opierali tylko na danych ze współczesnych dialektów, nie mielibyśmy możliwości prześledzenia, jak wyglądała chronologia i geografia procesu zastępowania grupy *-’ew-* przez *-’ow-* (zob. Kuraszkiewicz 1951; Dunaj 1975: 76–89; Mycałka 2012: 102–120). Dane wydobyte z zabytków językowych pozwoliły ustalić dość precyzyjnie chronologię przejścia *ir > er* powstałego z *ř* w pozycji przed spółgłoskami przednio- i środkowojęzykowymi (Mycałka 2012: 120–122). Bez materiałów ze źródeł historycznych nie wiedzielibyśmy nic o przebiegu ekspansji z Małopolski męskiej postaci przyrostków *-in* i *-ów*, wypierających formy rodzaju nijakiego *-ino*, *-owo* (por. Mańczak 1955, 1956; Dunaj 1975: 157–160; Mycałka 2012: 150–183). Dzięki danym historycznym udało się przekonująco ustalić, że wypieranie pierwotnej końcówki *-y* (*ty*, *owy*) w odmianie zaimków przez *-e* z odmiany przymiotnikowej było innowacją wielkopolską (por. Dunaj 1974: 44–60).

Mankamenty metody filologicznej wynikają z trzech czynników: 1) szczupłości materiału i kłopotów z jego lokalizacją, 2) niedostatków dawnej ortografii: dwuznaczności niektórych zapisów, a następnie stopniowego stabilizowania się ortografii, wskutek czego nowe procesy fonetyczne nie zawsze znajdowały odzwierciedlenie w zapisach, wreszcie 3) szerzenia się ponaddialektalnych norm (Mycałka 2012: 32).

Szczupłość danych źródłowych nie pozwala niekiedy ustalić precyzyjnie przebiegu ekspansji danej innowacji językowej. Przywołam tutaj jeden przykład. Przeglós ę > ą traktowano w dawniejszych opracowaniach jako proces, który dokonał się w dobie lechickiej (np. Stieber 1958: 11; Dejna 1973: 7). Przeprowadzona przeze mnie analiza danych z najstarszych dokumentów (Dunaj 1975: 46–47) wykazała, że ta innowacja fonetyczna powstała w czasach historycznych i prawdopodobnie nie objęła całego obszaru polskich dialektów. Ponieważ pod koniec XIV w. w dialektach łódzkich został ukończony proces identyfikacji samogłosek nosowych ę i ą (Mycawka 2012: 89), rezultaty przeglós ę > ą zostały zatarte. Inny rozwój ę w dialektach pomorskich ukazuje jednoznacznie, że przeglós ę > ą objął cały ten obszar. Mimo iż przekonująco uzasadniłem historyczność tego procesu, w gramatykach historycznych nadal pokutuje „zabobon” lokujący go w epoce lechickiej.

Podstawową zaletą metody nazwanej przez K. Nitscha lingwistyczną jest możliwość dokładnego wyznaczenia zasięgu innowacji językowych we współczesnych dialektach. Jest ona niekiedy jedyną drogą ustalenia wcześniejszego zasięgu danej innowacji i kierunku ekspansji. Jej przydatność uczony ukazał doskonale na przykładzie ubezdźwięcznienia międzywyrazowego (Nitsch 1912b/1958, 1953/1958: 389–390). Zleksykalizowane formy typu *niuzem*, *kradem* dowodzą, że zjawisko to obejmowało pierwotnie mniejszy obszar, ale ekspandowało później na nowe tereny (Dejna 1973: 97).

Niedostatek tej metody polega na tym, że niekiedy nie można śledzić, jak w płaszczyźnie geograficznej szerzyła się dana innowacja. Bez danych zaczerpniętych ze źródeł historycznych nie można by nic powiedzieć na temat tych innowacji, które w pewnym momencie pojawiły się w polszczyźnie, ale po pewnym czasie zanikły w dialektach. Dobitym przykładem może być innowacja małopolska, mianowicie końcówka *-och* w miejscowniku l. mn. rzeczowników (zob. Nieminen 1928).

Najkorzystniejsza sytuacja jest wtedy, gdy możemy skonfrontować bogate, dobrze zlokalizowane przykłady ze źródeł historycznych z różnych epok z danymi występującymi we współczesnych dialektach. Warto jednak zauważyć, że dialektolodzy większą wagę przywiązują do współczesnych materiałów dialektologicznych i wysnuwania wniosków dotyczących szerzenia się innowacji na podstawie interpretacji tych danych. Tak postępował nie tylko K. Nitsch, ale również autor *Dialektów polskich*, najważniejszej syntezy przedstawiającej dialektalne innowacje językowe i ich ekspansję geograficzną, Karol Dejna (1973). Praca K. Dejny, wzbogacona metodologią strukturalną, stanowi najdoskonalszą kontynuację koncepcji K. Nitscha badania dyferencjacji językowej w rozwoju historycznym.

Z obserwacji K. Nitscha dotyczących ekspansji pewnych zjawisk dialektalnych na uwagę zasługuje ukazanie dwu sposobów przenikania cech dialektalnych, por.:

[...] szerzenie się jednego dialektu na niekorzyść drugiego może być dwojakiego pochodzenia: albo nowy typ językowy przynosi napływająca z innego obszaru ludność,

albo też nie ma ruchu ludności, tylko ludzie jednego obszaru uznają mowę innego obszaru za lepszą (Nitsch 1953/1958: 390).

Omawiając wkład Profesora Nitscha w badania historycznojęzykowe, nie sposób pominąć jego roli w dyskusji nad pochodzeniem polskiego języka literackiego. W opublikowanym w 1913 r. artykule *O wzajemnym stosunku gwar ludowych i języka literackiego* (Nitsch 1913/1954) sformułował on tezę o początkach wielkopolskich polszczyzny literackiej. Nitschowi słuszenie przypisuje się miano pioniera, który ten skomplikowany problem próbował rozstrzygnąć, opierając się na faktach językowych. W owym czasie K. Nitsch był już niezwykle doświadczonym dialektologiem, autorem monumentalnych monografii i pierwszej syntezy *Mowa ludu polskiego* (Nitsch 1911). Podstawowym argumentem, na którym została zbudowana teza o początkach wielkopolskich, było niewystępowanie w Wielkopolsce mazurzenia. Jak pisał autor: „Najbardziej bijącą w oczy i już w XV w. wyśmiewaną dialektyczną cechą polską jest tzw. (mylnie) »mazurzenie«, tj. wymowa *s z c dz* zamiast *sz ż cz dż*, a więc *syja, zółty, cekać, jeźdź*” (Nitsch 1913/1954: 195). Formułując tę hipotezę, Profesor Nitsch zdawał sobie sprawę, że problem wymaga dalszych badań, por.: „W niniejszym artykule rozważę kilka odnoszących się do tego zagadnienia punktów, bo systematyczne ich rozpatrzenie nie jest w obecnym stanie badań możliwe” (ibid.: 194).

Praca K. Nitscha spowodowała wzrost zainteresowania problemem pochodzenia polskiego języka literackiego. W latach 1913–1941 ukazały się prace, w których za pomocą argumentacji językowej uzasadniano hipotezę wielkopolską lub małopolską. Apogeum sporów na ten temat przypadło na lata 1946–1956 (por. Budzyk 1956). Po 1956 r. dyskusja dotycząca problemu pochodzenia polszczyzny literackiej znacznie osłabła (zob. Taszycki, Milewski 1956; Klemensiewicz 1961; Dunaj 1980; Mycałka 2012: 34–37).

Patrząc z dłuższej perspektywy na ten problem, musimy przyjąć stanowisko kompromisowe. Mianowicie w strukturze języka ogólnego (literackiego) występują elementy zarówno wielkopolskie, jak i małopolskie. Po przeniesieniu stolicy do Warszawy do języka ogólnego weszły również elementy mazowieckie. Wieloletnie doświadczenia badawcze skłaniają do przyjęcia tezy, by w dyskusjach na temat polszczyzny ogólnej mówić nie tyle o jej pochodzeniu, co o kształtowaniu się, będącym długotrwałym procesem (Mycałka 2012: 36–37).

Ne rozwijając głębiej i szerzej tego wątku, mogę stwierdzić, że niepodważalną zasługą K. Nitscha było zainicjowanie poważnej dyskusji na ten ogromnie ważny i frapujący temat.

K. Nitsch jest też autorem kilkunastu drobniejszych prac poświęconych rozmaitym problemom fonetycznym i morfologicznym ujmowanym z perspektywy historycznej. Wyjaśniając takie zmiany, chętnie odwoływał się On do żywego języka, zarówno dialektów ludowych, jak też potocznej polszczyzny ogólnej, a także do materiałów ze źródeł historycznych. Taką postawę badawczą ilustruje następująca

wypowiedź: „[...] do skreślenia historii typu na *-ije i do wyjaśnienia przyczyny jego zboczeń niezbędne jest równorzędnne traktowanie tak starego jak i nowego języka, tak dialektów kaszubskich jak i rdzennie polskich” (Nitsch 1921/1954: 252). Przyczyn zmian językowych Uczony dopatruje się przede wszystkim w wewnętrznym rozwoju systemu. Niekiedy tłumaczy je zetknięciem się dwóch systemów (np. zanik *e* pochylonego objaśnia zetknięciem się dwóch odmiennych systemów – małopolskiego i mazowieckiego (Nitsch 1937b/1954: 235)). Gdy trudno znaleźć przekonujące wyjaśnienie jakiegoś procesu na gruncie rodzimym, odwołuje się do czynników zewnętrznych, por.: „Lepiej więc będzie metodycznie stanąć na stanowisku, że gdzie wewnętrzny system głosowo-słowotwórczy nie daje powodu do zaszłej zmiany, tam musiała ona przyjść z zewnątrz [...]” (Nitsch 1924/1954: 270). I tak np. jako pierwszy badacz słusznie zinterpretował cz w formach czasownikowych typu *szepeczę*, *depczę* jako wpływ ruski (Nitsch 1924/1954). Ściągnięte formy zaimków dzierżawczych typu *mego*, *twa* objaśnia wpływem czeskim, przede wszystkim z tego względu, że dialekty ludowe „form ściągniętych właściwie nie znają” (Nitsch 1933/1954: 220). Wpływem obcym tłumaczy pojawienie się w polszczyźnie literackiej połączeń *chi*, *hi*, najpierw w wyrazach zapożyczonych, np. *chimera*, *machina*, *Himalaje*, *historia*. Połączenie *chi* wyparło następnie rodzime *chy* w czasownikach typu *podśluchiwać* (Nitsch 1931/1954). W uwagach na temat nieodmienności niektórych wyrazów na -o, zwłaszcza imion własnych, dopatrywał się wpływu języka rosyjskiego (Nitsch 1948b/1954). Dużą wagę przywiązywał też K. Nitsch do wpływu prowincji ruskich na polszczyznę literacką. W nim upatrywał źródła zaniku *a* pochylonego w polszczyźnie literackiej (Nitsch 1913/1954: 199–200).

Warto jeszcze skomentować stosunek Profesora K. Nitscha do innowacji językowych. Jego podejście było na ogół liberalne, co nie znaczy bezkrytyczne. Omawiając warianty czasownikowe typu *wykonywa*, *wykonuje*, *wykonywuje*, słusznie zauważył, że formy typu *wykonywa* występują „tylko w języku uroczystszyim czy z lekka archaizującym. Temu typowi żadne nakazy życia nie uratują [...]” (Nitsch 1937a/1954: 281). Z dwóch wariantów *porównuje* i *porównywuje* naturalniejszy wydaje mu się pierwszy. „Mimo to wcale nie mam pewności, czy większe ma [...] widoki zwycięstwa” – pisał (ibid.). Po upływie osiemdziesięciu lat wiemy, że ten innowacyjny typ traktowany jest nadal jako niepoprawny.

Sumując powyższe rozważania, mogę stwierdzić, że spojrzenie Profesora Nitscha na procesy historycznojęzykowe było oparte przede wszystkim na gruncie faktów zaczerpniętych z żywej mowy: zarówno z dialektów, jak i z polszczyzny mówionej, przy czym Uczony ten w swoich analizach odwoływał się również do materiałów ze źródeł pisanych. Takie podejście przesądziło o oryginalności jego postawy badawczej. K. Nitsch był uważnym obserwatorem zjawisk występujących i zachodzących w języku. Wysuwane przez Niego hipotezy i interpretacje wywoływały nieraz dyskusje i polemiki. Nie wszystkie tezy dało się później obronić, niemniej Jego prace mogą inspirować i inspirują badaczy do dziś.

Literatura

- BUDZYK K. (red.), 1956, *Pochodzenie polskiego języka literackiego*, „Studia Staropolskie”, t. 3, Wrocław.
- DEJNA K., 1973, *Dialekty polskie*, Wrocław.
- DUNAJ B., 1974, *Kształtowanie się odmiany przymiotnikowo-zaimkowej w języku polskim*, „Zeszyty Naukowe UJ”, „Prace Językoznawcze”, nr 41, Kraków, s. 17–66.
- DUNAJ B., 1975, *Język polski najstarszej doby piśmiennej (XII–XIII w.)*, „Zeszyty Naukowe UJ”, „Prace Językoznawcze”, nr 45, Kraków.
- DUNAJ B., 1980, *Pochodzenie polskiego języka literackiego*, „Język Polski” LX, s. 245–254.
- DUNAJ B., 1987, *Dialektologia historyczna – zakres i metody badań*, [w:] M. Basaj, W. Boryś, H. Popowska-Taborska (red.), *Slawistyczne studia językoznawcze*, Wrocław, s. 85–93.
- KLEMENSIEWICZ Z., 1961, *Historia języka polskiego*, cz. I: *Doba staropolska: od czasów najdawniejszych do początków XVI w.*, „Z Prac Instytutu Badań Literackich PAN”, Warszawa.
- KURASZKIEWICZ W., 1951, *Oboczność -ev- // -'ov- w dawnej polszczyźnie i w dzisiejszych gwarach*, „Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego. Seria A”, nr 28, Wrocław.
- MAŃCZAK W., 1955, *O zasięgach typów polskich nazw miejscowych w XVI wieku (prócz Śląska i Pomorza)*, „Język Polski” XXXV, s. 26–41.
- MAŃCZAK W., 1956, *Uwagi o nazwach miejscowych Pomorza Gdańskiego*, [w:] Z. Stieber (red.), *Konferencja Pomorska (1954). Prace językoznawcze*, Warszawa, s. 175–189.
- MILEWSKI T., 1956, *Chronologia i przyczyny mazurzenia*, [w:] W. Taszycki (red.), *Prace językoznawcze*, „Zeszyty Naukowe UJ”, „Seria Nauk Społecznych. Filologia”, nr 2, s. 5–57.
- MYCZAKA M., 2012, *Język polski XIV wieku. Wybrane zagadnienia*, Kraków.
- NIEMINEN E., 1928, *Polska końcówka -och w loc. pl. rzeczowników męskich*, [w:] *Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski II*, Kraków, s. 381–388.
- NITSCH K., 1896, *O pisowni i języku Kazań Paterka na podstawie materiału zebranego przez prof. dra Malinowskiego*, „Sprawozdania z Posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie. I. Wydział Filologiczny”, rok 1895, s. 47–54.
- NITSCH K., 1899, *O pisowni i języku „Kazań Paterka”, zabytku języka polskiego z początku w. XVI*, „Prace Filologiczne” V, s. 521–585.
- NITSCH K., 1902, *Studia kaszubskie: Gwara luzińska*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie” I, s. 221–273.
- NITSCH K., 1907a/1954, *Dialekty polskie Prus Wschodnich*, [w:] idem, *Wybór pism polonistycznych*, t. III: *Pisma pomoroznawcze*, Wrocław 1954, s. 252–321.
- NITSCH K., 1907b/1954, *Dialekty polskie Prus Zachodnich*, [w:] idem, *Wybór pism polonistycznych*, t. III: *Pisma pomoroznawcze*, Wrocław 1954, s. 47–251.
- NITSCH K., 1909, *Dialekty polskie Śląska*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie” IV, s. 85–356.
- NITSCH K., 1911, *Mowa ludu polskiego. Z mapą*, Kraków.
- NITSCH K., 1912a/1954, *Z historii polskich rymów*, [w:] idem, *Wybór pism polonistycznych*, t. I, Wrocław 1954, s. 33–77.
- NITSCH K., 1912b/1958, *Polska fonetyka międzywyrazowa. Studium z geografii językowej*, [w:] idem, *Wybór pism polonistycznych*, t. IV: *Pisma dialektologiczne*, Wrocław 1958, s. 272–304.
- NITSCH K., 1913/1954, *O wzajemnym stosunku gwar ludowych i języka literackiego*, [w:] idem, *Wybór pism polonistycznych*, t. I, Wrocław 1954, s. 193–218.

- NITSCH K., 1915, *Dialekty języka polskiego*, [w:] *Encyklopedia polska AU*, t. 3, dział 3 (cz. 2): *Język polski i jego historia z uwzględnieniem innych języków na ziemiach polskich*, Kraków, s. 238–343.
- NITSCH K., 1919, *Rozbiór językowy „Ojczenasza”*. I. Analiza części znaczeniowych, „Język Polski” IV, s. 75–85, 116–117, 147–155.
- NITSCH K., 1920, *Rozbiór językowy „Ojczenasza”*. II. Analiza głosowa. III. Zmiany historyczne, „Język Polski” V, s. 23–27, 44–48.
- NITSCH K., 1921/1954, *Polska deklinacja na *-ije*, [w:] idem, *Wybór pism polonistycznych*, t. I, Wrocław 1954, s. 249–252.
- NITSCH K., 1924/1954, *Skąd się wziął typ depczę?*, [w:] idem, *Wybór pism polonistycznych*, t. I, Wrocław 1954, s. 270–271.
- NITSCH K., 1928/1958, *Z historii narzecza małopolskiego*, [w:] idem, *Wybór pism polonistycznych*, t. IV: *Pisma dialektologiczne*, Wrocław 1958, s. 255–268.
- NITSCH K., 1931/1954, *Polskie chy, chi i hy, hi*, [w:] idem, *Wybór pism polonistycznych*, t. I, Wrocław 1954, s. 228–233.
- NITSCH K., 1933/1954, *Przyczynki do charakterystyki polskich czechizmów*, [w:] idem, *Wybór pism polonistycznych*, t. I, Wrocław 1954, s. 219–225.
- NITSCH K., 1934/1954, *Z zagadnień języka Mickiewicza*, [w:] idem, *Wybór pism polonistycznych*, t. I, Wrocław 1954, s. 3–14.
- NITSCH K., 1937a/1954, *Typ -ywuje obok -ywa, -uje*, [w:] idem, *Wybór pism polonistycznych*, t. I, Wrocław 1954, s. 279–281.
- NITSCH K., 1937b/1954, *Zagadka zaniku w polszczyźnie literackiej „pochylonego” é*, [w:] idem, *Wybór pism polonistycznych*, t. I, Wrocław 1954, s. 234–237.
- NITSCH K., 1948a/1958, *Co to jest dialektologia historyczna?*, [w:] idem, *Wybór pism polonistycznych*, t. IV: *Pisma dialektologiczne*, Wrocław 1958, s. 253–254.
- NITSCH K., 1948b/1954, *Odmiana rzeczowników męskich na -o*, [w:] idem, *Wybór pism polonistycznych*, t. I, Wrocław 1954, s. 260–262.
- NITSCH K., 1950/1958, *Granice mazurzenia w świetle Polski plemiennej*, [w:] idem, *Wybór pism polonistycznych*, t. IV: *Pisma dialektologiczne*, Wrocław 1958, s. 269–271.
- NITSCH K., 1953/1958, *Co wiemy naprawdę o dialektach ludowych XVI wieku?*, [w:] idem, *Wybór pism polonistycznych*, t. IV: *Pisma dialektologiczne*, Wrocław 1958, s. 387–406.
- STIEBER Z., 1958, *Rozwój fonologiczny języka polskiego*, wyd. 2, Warszawa.
- TASZYCKI W., 1956, *Co to jest dialektologia historyczna?*, [w:] idem (red.), *Prace językoznawcze*, „Zeszyty Naukowe UJ”, „Seria Nauk Społecznych. Filologia”, nr 2, s. 59–71.
- TASZYCKI W., MILEWSKI T., 1956, *Polski język literacki powstał w Małopolsce. Głos w dyskusji nad pochodzeniem literackiej polszczyzny*, [w:] K. Budzyk (red.), *Pochodzenie polskiego języka literackiego*, „Studia Staropolskie”, t. 3, Wrocław, s. 364–436.
- WPP: K. Nitsch, *Wybór pism polonistycznych*, t. I, Wrocław 1954; t. III: *Pisma pomorzoznawcze*, Wrocław 1954; t. IV: *Pisma dialektologiczne*, Wrocław 1958.

Kazimierz Nitsch as a Historian of Language**Summary**

Kazimierz Nitsch is the founder of Polish dialectology. In addition, he also studied, though to a lesser extend, contemporary Polish language and its history. His early works in the field of linguistic history are typical philological studies. An analysis of rhymes in poetry from the 16th to the beginning of the 20th century was methodologically innovative, and allowed for an interpretation of some phonetic processes that took place in the past. Growing out of dialectological research, the most important method applied to the interpretation of historical linguistic processes, was reasoning about their course on the basis of an analysis of the reaches of certain phenomena in dialects. The great merit of K. Nitsch was the initiation in 1913 of a discussion about the origin of the Polish literary language.